

IDŐM

GOMBROWICZCSAL

1993. JANUÁR

Első bejegyzés

Tonio Kröger nosztalgija a szőkék és kék szeműek szellemtelen, vagy inkább: szellem nélküli világa iránt. A szellem sújtotta művész sóvárgása a közönséges szépségre, mely problémátlanul azonos önmagával. Thomas Mann háta mögött felrémlik Schiller alakja, az esszé elfogulatlan formájába rejtett irigysége a naiv iránt, mely azonos a természettel, anélkül, hogy – mint a szentimentális léleknek – törekednie kellene erre. Ezt a dualitáson alapuló szemléletet fokozta tovább Mann: ő a szellemet már betegségnek tekinti, mely karanténba zárja áldozatát, idegen testté varázsolja az átlagosságon alapuló polgári életforma kellős közepén; az ő nézőpontjából a szépséget megvetésre és csodálatra egyformán méltó banalitás hatja át.

A leselkedő veszélyt, melyet az így felfogott szellem számára az így felfogott szépség jelent, Thomas Mann a *Halál Velencében* című elbeszélésében ábrázolja a legművészebb könyörtelenséggel. A nagy német író, Gustav von Aschenbach, aki művét szüntelen aszkétikus önfejelemmel csikarja ki az élettől, melyet a szellem antitézisének tekint, hirtelen nyugtalanságtól űzve elutazik szigorúan szabályozott, munkára felépített életéből, Velencébe. Itt első látásra beleszeret egy tökéletes szépségű, tizennégy éves lengyel fiúba, boldog, szenved, megalázódik, egy szóval önmegtagadó, kéjes örömmel beletörődik abba, hogy az élet kamatostul visszaadja a művészeknek, amit az évtizedeken át kiszűrt belőle. Az elszabadult szenvedés olyannyira megsemmisíti benne mindazt, amit lénye önmagának és a világnak jelentett, hogy a halál – melyben mindenképpen kiegyenlítődik a szellem és az élet – igazságtétel és megváltás is egyben. Ebben az elbeszélésben Thomas Mann a saját alvilági lehetőségei számára teremtett formát, hogy ennek burkával védje magát.

Gombrowicz naplójának vannak olyan passzusai, amelyekből egy modernebb kiadású, agresszív Gustav von Aschenbach beszél hozzánk, egy olyan Aschenbach persze, aki nem gyanúla-

nul és nem is halk előérzetekkel sétál a csapdába, hanem veszélyt keresőn, provokatíván – és talán éppen tudatos kockázatvállalása folytán ússza meg a túrheteren megaláztatást és halált. Érdekes, hogy a kísértések őt is többnyire vándorútjain támadják meg, és teljességgel eldönthetetlen, hogy azért jelentkeznek-e, mert életének normális menetéből kikölkkenve védtelenebb velük szemben, vagy ellenkezőleg, azért utazik el, hogy támadások érijék. Aschenbachot életének azon a pontján, amikor a napi munkájához szükséges önfejelem már szinte emberfeletti erőfeszítést követelt tőle, egy groteszk külsejű hátizsákos vándor látványa csábította arra, hogy meginduljon végzete felé. És miért kelt újra Gombrowicz?

„Witold Gombrowicz azért jött Santiago del Estero-ra, hogy megússza a Buenos Aires-i nyirkos telet. De csakhamar kiderült, hogy az egészségügyi szempont csak ürügy, és az utazás voltaképpen célja más. A közeledő öregségtől szorongatva Gombrowicz kétségbeesetten kereste a menekülés útját – és tudta, hogy ha a következő néhány évben nem sikerül a fiatalsággal valamiféle viszonyt kiépítenie, akkor semmi sem mentheti meg. Így hát élet-halál kérdéssé vált, hogy új, eddig ismeretlen módon kapcsolódhasson a kivirágzó élet ama frissességéhez... örült ötlet, amelyet olyan nyaktörő helyzet sugall, mely nem tett lehetővé más kiutat.” Kalandra vágyott tehát, Aschenbachnál tudatosabban, és ehhez neki is kellett költöznie normális életéből. Santiago del Estero északra van Buenos Aiestől, tehát közelebb az egyenlítőhöz, pálmafás tavasz fogadja a télikabátjában izzadó vándort. Mindenütt szerelmespárok és kiváltképpen *changok*, srácok, a nemek határain átsugárzó erotikus vonzeróval. A parkban ücsörögve, egy helyi íróval vendéglőben társalogva, sőt még saját előadásá közben is ilyen párokra és ilyen *changokra* lesz figyelmes, úgy tesz, mintha ügyet se vetne rájuk, de nyugtalansága az elviselhetetlenségig fokozódik, meg kell őket közelről néznie, az arcukat, a mosolyukat. Minden alkalommal csalódás várja, az egyik fiú fogvájával turkál a szájában, egy tizenöt éves, jó családból való fiatalember éppen pénzt kér idősebb barátjától szerelmi szolgálataiért, a harmadik srác pattanásos... és mégis minden új szépség reménye sóvár vággyal tölti el, vágtyól vágyig

vergődik Santiagóban, ahol az indián és a fehér vér keveredése különlegesen pompázó emberpéldányokat terem. „Ez a hallatlan örület, ez az ártatlan bűn, ez a sok fekete szempár lassan... az örületbe vonz, lépdelek felé – az én koromban! Katastrófa! De mi más lehetne az oka, ha nem a korom, hogy az örületbe vonz... a várakozás, hogy ez ismét életre kelt, olyanná tesz, amilyen voltam alkotói érzékenységgem teljes birtokában!”

A vágyak és a vágy képtelenségének egyidejű tudata folytán Gombrowicz öniróniájának mozgósításával elkerüli a katastrófát. Ezt csak úgy érheti el, hogy pillanatról pillanatra regisztrálja állapotát. Előadást tart, közben két szép fiatal kézre figyel fel. A diákközök látványa szárnyakat ad neki, úgy érzi, élete függ tőle, hogy a kezek tulajdonosait kioldja a testükből, és belekényszerítse a szellembé, mert csak ez mentheti meg őt. Szárnyaló előadása után kimerülten vizet kér, egy *chango* lép hozzá kancsóval, pohárral. Köznapi szépségének nyomasztó hatása elől kimenekül az utcára, és lám csak, előtte lépdel a *chango*, legalábbis valószínűleg ő. Kis habozás után a nyomába szegődik, követi át a városban, egyre nyugtalanabban, ilyen kalandba már régen nem bocsátkozott, egyre lázongóbb szívvel gyalogol a srác nyomában. Hirtelen elhatározza, hogy a párhuzamos utcán gyors léptekkel megkerüli, és szemtől szembe találkozik vele, hogy megölje, nem „kivülről” persze, hanem önmagában, és mégis gyilkos módon, mert „az erénynek karmai vannak, és gyilkolni is tud”. Már jön is szembe vele a *chango*, és ő készen áll az erényes büntényre, amikor amaz mosolyogva ráköszön. Nem a kancsós fickó volt, hanem egy ismerős cipőpucoló gyerek. A gyilkos szándékok egykettőre elinalnak, Gombrowicz ott marad komikus vereségének élményével az utcán. Mindenesetre Gustav von Aschenbachtól eltérően élve marad ott, noha nem forgott ki-sebb veszélyben.

A santiagói feljegyzésekbe tandili emlékek vegyülnek. Tandilban kamaszkorból épphogy kinőtt fiatal írók vették körül, ha a leírásnak hinni lehet, csupa zsenipalánta, akik szellemi vezérüket, idő-

KRITIKA
ALAPÍTVÁNY*
SZÁMLA-
SZÁMUNK
MHB 207-11290

Alighanem valamennyi olvasónk számára közismert az, hogy minden kulturális lapnak rendkívül nagy szüksége van a legkülönbözőbb formájú pénzügyi segítségre. A nemrég létrejött KRITIKA Alapítvány célja – miként a neve is mutatja – mindenekelőtt folyóiratunk megjelenésének támogatása. Hozzá bárki csatlakozhat, bármennyivel hozzájárulhat, s a befizetett összegek az érvényben levő jogszabályok szerint levonhatók az adóalapból. Nagyságától függetlenül minden segítséget köszönettel elfogadunk. Számítunk tehát lapunk olvasóira, barátaira, mindazokra, akik számára fontosak a KRITIKA által képviselt elvek és értékek. Mindazokra a személyekre és intézményekre, melyeknek nem közömbös a kulturális-szellemi élet nyilvánosságának sorsa.

KRITIKA
ALAPÍTVÁNY*
SZÁMLA-
SZÁMUNK
MHB 207-11290

sebb barátjukat látták benne, de önvédelemből és feltehetően kedvességéből is gorombán beszéltek vele, ugratták lépten-nyomon, mintha egyívásúak lennének valamennyien. Gombrowicz átszellemítette az e kapcsolatokban kölcsönösen tudatosuló erotikát, és így megúsztta az aschenbachi megaláztatásokat, de még saját santiagoói changokergető sétájának tragikomikumát is. Mégsem véletlen, hogy éppen Santiagóban jutnak eszébe a tandili fiúk: mindkétszer az ösztönök titkos sürgetésére utazott ki normális életéből a veszélyes övezetbe.

*

„Ó! halálosan szerelmes vagyok a testbe! Csaknem döntő számomra a test. Szellem nem egyenlítheti ki a testi csúnyaságot, és egy testileg tisztító ember számomra mindig szörnyűséges lesz, még ha Szókratész volna is...” És még ha megszeretné is a rút Szókratészt, szeretkezni nem bírna vele, „vagyis nem tudnék bekerülni a varázskörbe...” Szkeptikusan ingatom a fejem. Elhiszem, hogy Gombrowicz nem kívánt volna szeretkezni Szókratésszel, de talán nem ennek rútsága miatt, hanem mert ő is a szókratészek fajtájából való volt. A legszebb görög, Alkibiadész ellenben szeretkezni akart Szókratésszel, és nem rajta múlt, hogy végül úgy aludt el mellette, mintha apjával vagy fivérével feküdt volna együtt.

„És testté vált az Ige» ... Ki érti meg a maga egészségében az ebben rejtlő drasztikus jelentést?» – Mire céloz Gombrowicz? A szellem és a test végső egységére? A művészet érzékiségére, mely átalakítja, uralma alá vonja a szellemet? Arra, hogy az Igével áthatott Szókratész mégsem lehetett rút? Vagy azt tekinti drasztikusnak, hogy e megfogalmazásban benne rejlik a szellem testté válásának vagyis megszőnésének lehetősége?

Második bejegyzés

„...életem legnagyobb művészi eredménye nem az a néhány könyv, amelyet megírtam, hanem egyes-egyedül az a tény, hogy továbbra is a »házasságon kívüli szerelemmel« tartok. Ó! Mert művésznem lenni mégiscsak annyi, mint halálosan szerelmesnek lenni, gyógyíthatatlanul, szenvedélyesen, de törvénytelenül is, házassági bizonyítvány nélkül...”

Ahá! Gombrowicz szerint a művészi létezés előbbre való a múnél! Gustav von Aschenbach, Tonio Kröger, és a megteremtőjük se bólintana rá erre a vallomásra. A kívülállás mint emberi szituáció az ő szemükben is a nagy mű előfeltétele, de magánemberségük tehernek érzi ezt, olyan csapásnak, melyet művészsorsuk mért ki rájuk. Gombrowicz ellenben ezt a csapást, a boldogtalanságnak és a kiszolgáltatottságnak ezt az eltörlhetetlen forrását fontosabbnak tartja a műnél is, amelynek ez az állapot a feltétele. Ennek tulajdonítható, hogy nem novella-, hanem naplóformában, egyes szám első személyben, ironikusan és gorombán írja ki magából, hogy milyen velencei veszélyek leselkedtek rá Santiago del Esteróban.

Thomas Mann nemcsak az aschenbachi sorsot öntötte formába, hanem a saját életét is. Gombrowiczéihoz nagyon hasonló kísértések elől a példás családapa szerepkörébe menekült, bámulatra méltó feleség, hat gyerek, anyagi biztonság (még

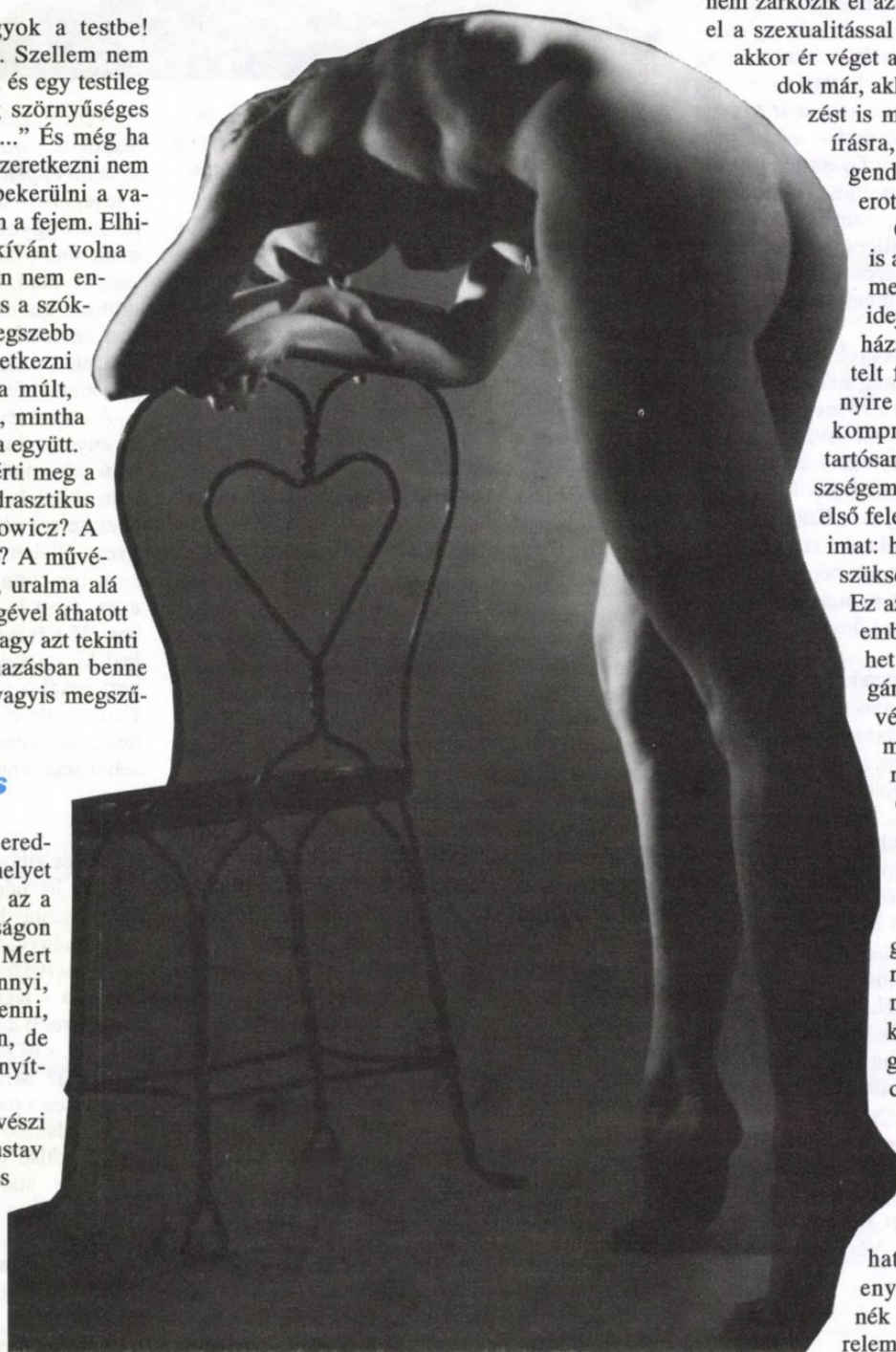
a kényszerű emigrációban is). Mindez persze nem mentette meg az alvilági ösztönök (Gombrowiczsal szólva: éretlen formák) csábításaitól, de a velük szemben tanúsított ellenállásnak szilárd kereteket, különféle felelőségekkel alátámasztott tartást biztosított. Gombrowicz elutasította a védekezésnek ezt a formáját, mert életét fontosabbnak tartotta a művénel. Így hát szakadatlanul kockázatokba bonyolódott, és a váratlan, új helyzetekben improvizációra kényszerült, hogy kivághassa magát a slamasztikából. Gyanítom, hogy avantgardizmusának frissességét ez az imp-

Néhány év óta úgy vélem, hogy akkor ér véget életem, amikor írni nem tudok már.

A két vélekedés közt kisebb az ellentét, mint első pillanatban gondolni lehetne. Az írás – akár csak a szexualitás – érzéki természetűség. Gombrowicz szerelmi vallomása a testhez művészerzéki-ségéből is fakad. Szépségmegszállottsága, viszolygása a rútságtól úgyszintén.

Fiatalabb koromban még nem éreztem eléggé a különbséget a szexualitás és az erotika között, és ezért nem tudtam, hogy az érzéki természetek erotikája, ha nem zárkózik el az új tápanyagok elől, nem apad el a szexualitással együtt. Ha azt állítom, hogy akkor ér véget az életem, amikor írni nem tudok már, akkor ezzel együtt azt a feltételezést is megkockáztatom, hogy sem az írásra, sem az életre nem lesz elegendő okom, ha kihal belőlem az erotika.

Gombrowiczhoz hasonlóan én is a „házasságon kívüli szerelemmel” tartok, három házasságom idején is így cselekedtem. Sem a házasság társadalmilag megszentelt formáját, sem az ezzel többnyire együtt járó hazugságokat és kompromisszumokat nem bírtam tartósan elfogadni. Kezdetben művészséggemmel indokoltam önmagam és első feleségem előtt poligám hajlamaimat: hivatásom gyakorlásához van szükségem az erotikus élményekre. Ez az indoklás bizonyítja, hogy az embertelen öszinteség jól megférhet az öncsaló hazugsággal. Poligámiam természetesen nem művészségemből fakadt, a poligámia feltehetően az emberi természetben gyökeredzik, Faust és Don Juan – ki-ki a maga területén – egyaránt a megismerés bolondja. Igazam lett volna, ha azt mondom (és gondolom), hogy művészségem és poligámiam nem egymásból következik, hanem mindkettő belőlem, mindkettő kíváncsiságom, kalandvágyam, érzékiségem gyümölcse. Harmincöt éves koromban már tisztán láttam ezt, azóta ürügyhajhászás nélkül élek a testek bűvöletében, mely oly erős bennem, hogy még az öregedéssel járó letagadhatatlan tünetek keserűségét is enyhíteni tudja. Hogyne hódolnék hát a „házasságon kívüli szerelemnek”? Csakhogy az én hódolatom magától értetődő, Gombrowiczé viszont – alaptermészetétől elütően – a szentimentalizmust súrolóan patetikus – miért? Mert neki a poligámian kívül olyan készleteket és vonzalmakat is fel kell vállalnia, melyek lengyel és argentin mértékkel egyaránt a bűnösség gyanújába keverik, a saját szemében is. Márpedig a bűn a legkönnyebben a „csakazértis” érzelmes vagy érzélgős dacával vállalható fel. Engem megóvott riasztó egészségem az ezzel járó lelki erőfeszítéstől, és persze – egyetlen kivételtől eltekintve – a büntudattól is. Azért kerülhetem el ezen a területen a pátoszt, mert a bűn elsősorban rajtam kívüli probléma a számomra. Ez kellemes érzés, bár – attól tartok – művészi deficitel jár.

rovizációs kényszer őrizte meg. Regényeinek és drámáinak egységes látomása meglepetéssorozatban realizálódik, figurái a meghökkentő helyzetekben improvizációkhoz folyamodnak, pontosabban ő folyamodik szakadatlanul improvizációkhoz, hogy kiszabadíthassa figuráit a csapdából, amelyekbe gyógyíthatatlan, szenvedélyes és törvénytelen vágyaik juttatták őket.

Harmadik bejegyzés

Fiatalabb koromban úgy véltem, hogy a szexuális erők elapadásával együtt véget ér életem is.